

Daniël Köhler (1863-1918)

Een pionier van het speciaal onderwijs aan verstandelijk gehandicapten in Rotterdam

SAMENVATTING

In de geschiedenis van het speciaal onderwijs heeft Köhler een belangrijke rol vervuld, waarover maar weinig bekendheid bestaat. Ondanks zijn zwakke gezondheid is hij erin geslaagd de opvang van achterlijke leerlingen van Rotterdamse lagere scholen in afzonderlijke klassen aan zijn lagere school uit te bouwen tot een zelfstandige 'buitengewone school voor lager onderwijs'.

In dit artikel wordt een beschrijving gegeven van wat Köhler onder achterlijkheid verstaat en welke specifieke zorg hij voor deze groep leerlingen nodig acht.

1 Inleiding

Daniël Köhler is op 29 juli 1863 geboren. Na de hbs volgt hij een opleiding voor onderwijzer. In 1894 neemt hij het initiatief tot het oprichten van 'De Vereeniging van Onderwijzers en Artsen werkzaam aan inrichtingen voor onderwijs aan achterlijke en zenuwzwakke kinderen'.

In 1896 worden aan zijn lagere school te Rotterdam klassen voor achterlijke leerlingen opengesteld. In 1906 wordt deze afdeling van afzonderlijke klassen omgezet in een zelfstandige school voor achterlijke leerlingen. In 1913 betreft de school een nieuw gebouw.

Köhler heeft arbeidscursussen voor zwakzinnigen geïnitieerd, zoals een cursus voor boekbinders en voor schoenmakers. Ook beijverde hij zich een werkschool voor laagstaande zwak-

zinnigen te stichten. Dit initiatief is niet van de grond gekomen door zijn plotse-linge sterven op 2 maart 1918, pas 54 jaar oud.

In 1894 wordt in de Rotterdamse gemeenteraad het plan geopperd een oplossing te zoeken voor het probleem van de talrijke achterlijke kinderen, die de lagere scholen bevolken. Deze groep leerlingen worden als verwaarloosd beschouwd en zij belemmeren de goede voortgang van het onderwijs. Door ze bij elkaar te brengen, kunnen ze via een 'oordeelkundige opvoeding', die zich geheel richt op wat ze nodig hebben, opgeleid en gevormd worden tot bruikbare leden van de maatschappij. Over de vraag of de school nu wel of niet zelfstandig moet zijn, is van het begin af verschil van mening. Gevreesd wordt voor afkeurende reacties van ouders en voor de kosten van dit type onderwijs. Bovendien is de raad niet eensluidend over wat onder achterlijkheid verstaan moet worden. En juist een vaag omschreven categorie kinderen, die zo gemakkelijk kan uitdijen, doet ongewild de kosten stijgen. Besloten wordt tot een proefneming van een afzonderlijke klasse, verbonden aan een lagere school, die bevolkt wordt door die achterlijke leerlingen, waarvan de kans aanwezig is, dat zij na verloop van enige jaren teruggeplaatst kunnen worden in het gewone lager onderwijs.

De afdeling voor achterlijke leerlingen aan Köhlers lagere school in 1896 blijkt al gauw een succes. In 1899 is de belangstelling hiervoor al zo groot, dat

aangedrongen wordt op ingrijpende en verstrekkende maatregelen. De controverse tussen de visies wel of niet een afzonderlijke school voor achterlijke leerlingen, komt hoe langer hoe scherper aan het licht. Pas in 1903 komt er verandering en lijkt de impasse doorbroken. Gebleken is, dat terugplaatsen van leerlingen in het gewone onderwijs niet bewaarheid kan worden. Mede door een regeling met een ruimere subsidie voor afzonderlijke scholen voor achterlijken van de rijksoverheid wordt de Rotterdamse gemeenteraad er toe gebracht mee te werken aan het tot stand komen van een 'buitengewone school voor lager onderwijs'. In 1907 wordt de nieuwe school gesticht en kan Köhler beginnen met grotere aantallen leerlingen in versneld tempo op te nemen.

2 Wat bedoelt Köhler met achterlijkheid?

Köhler heeft zich niet zozeer met het definiëren van het begrip achterlijkheid beziggehouden als wel wie in de afzonderlijke klasse aan zijn lagere school opgenomen moet worden. In zijn verslag aan de Commissie voor het Openbaar Onderwijs te Rotterdam over zijn bezoek aan de *Hilfsschule* van Brunswijk in 1895 merkt hij op, dat naast de mogelijkheid vastgelopen leerlingen in het lager onderwijs toe te laten, ook aan kinderen van bewaarscholen kansen tot toelating gegeven moeten worden. Vervolgens vindt hij het van groot belang, dat een arts meehelpt te bepalen wie in die afzonderlijke klasse thuishoort. In ieder geval beschouwt Köhler achterlijke leerlingen als kinderen met zwakke geestvermogens, die uit het lager onderwijs verwijderd en bij elkaar gebracht moeten worden in kleinere klassen.

Een commissie uit de 'Geneeskundigen Raad voor de provincie Zuid-Holland' heeft zich ook over het vraagstuk van de opleiding van achter-

lijke kinderen gebogen (in 1903). In zijn algemeenheid is niet te zeggen wie als achterlijk beschouwd moet worden, omdat dat te maken heeft met de norm van bevattelijkheid, die niet scherp omschreven kan worden. Ook erkent de commissie dat met betrekking tot het definiëren van achterlijkheid er veel indelingen mogelijk zijn (er kan bijvoorbeeld uitgegaan worden van aetiologie, diagnose, prognose).

De beste indeling, waaronder praktisch alle achterlijke kinderen vallen en die toch een vrij scherpe omgrenzing geeft, vindt men die van Jean Demoor. Demoor onderscheidt twee hoofdgroepen van achterlijkheid:

- 1 achterlijkheid uit pedagogisch standpunt, gesplitst in 'passieve' en 'autoritaire';
- 2 achterlijkheid uit medisch standpunt, gesplitst in idioten van de 1e, 2e en 3e graad (deze graden komen overeen met Morel's indeling van '*simplicité d'esprit*', '*imbecilité*' en '*idiotisme*').

Buiten deze indeling vallen die kinderen, die hun achterlijkheid te danken hebben aan spraakstoornissen, doofstomheid en blindheid.

In een aanhangsel van het rapport dat bovengenoemde commissie heeft uitgebracht, zet Köhler uiteen, welke kinderen toegelaten moeten worden in de klassen voor achterlijke leerlingen. Het gaat dan om kinderen, die na een ten minste tweejarig bezoek aan de volksschool niet een niveau bereikt hebben, dat onderwijs met hun medeleerlingen mogelijk is. Niet tot de klassen kunnen worden toegelaten kinderen, die omwille van hun te geringe geestvermogens te grote lichamelijke 'belasting' of vanwege hun onvoldoende huiselijke zorg een speciale opvoeding in een inrichting nodig hebben. Hij voegt daar nog aan toe, dat lastige kinderen en achterlijken met als oorzaak schoolverzuim in de gewone school thuishoren.

In 1905, als hij een overzicht van de staat van onderwijs aan achterlijke

kinderen aan de Commissie van Toezicht op het lager onderwijs geeft, wijzigd Köhler zijn toelatingseisen. Voor het onderwijs aan achterlijke kinderen komen die leerlingen in aanmerking, die door hun zwakke geestvermogens ongeschikt zijn het gewone onderwijs te volgen en 'waarvan met eenige zekerheid te bepalen is, dat zij later in eene eenvoudige betrekking werkzaam kunnen zijn ten einde in hun eigen onderhoud te voorzien' (Bijl. Ing. Miiss. B & W nr. 1763, 1905). Vervallen is de bepaling, dat een leerling eerst twee jaar zonder succes in een laagste klas van de lagere school doorgebracht moet hebben.

Over de oorzaken van achterlijkheid heeft Köhler zich nauwelijks uitgelaten. Hij vermeldt ergens dat achterlijkheid veroorzaakt wordt door ziekten, die een blijvende invloed op de geestvermogens uitgeoefend hebben.

3 Specifieke zorg ten aanzien van achterlijke leerlingen

Twee gemeentelijke instanties, die bemoeienis hebben met het onderwijs in de gemeente Rotterdam, te weten de Commissie van Toezicht op het lager onderwijs en de Commissie voor het Openbaar Onderwijs, vinden dat kinderen met zwakke geestvermogens het beste afzonderlijk onderwijs kunnen ontvangen. In feite zijn deze leerlingen verwaarloosd. Of ze nu thuis of op de lagere school zitten, ze worden behandeld op een manier, die aan hun karaktervorming, aan hun zedelijke opvoeding niet ten goede komt. Juist door een 'oordeelkundige opvoeding, geheel ingericht voor hunne behoeften, in afzonderlijke scholen, zullen de meesten, later de Maatschappij niet tot last te blijven, doch daarvan bruikbare leden kunnen worden' (Ing. Miss. B & W, nr 1645; 1894). Tegelijkertijd zorgt zo'n hulpschool ervoor, dat de lagere

school van een storend probleem voor zowel leerkrachten als leerlingen verlost wordt.

Er heerst verschil van mening in welke vorm apart onderwijs aan achterlijke leerlingen gegeven moet worden. De Commissie voor het Openbaar Onderwijs vindt het te ver gaan een afzonderlijke school te stichten. Niet alleen omdat het aantal leerlingen niet voldoende zal zijn de grotere uitgaven voor zo'n school te rechtvaardigen, maar ook omdat ouders zullen aarzelen hun kinderen naar een instituut te sturen, dat in het openbaar wordt aangekondigd als bestemd voor hen die in geestelijke ontwikkeling bij andere kinderen achterstaan. De gemeenteraad besluit na een uitvoerige discussie tot het instellen van een afzonderlijke klasse aan de lagere school van Köhler verbonden.

Na een paar jaar met dit onderwijs ervaring opgedaan te hebben, ontdekt Köhler dat sommige leerlingen ontslagen moeten worden, omdat ze niet voor ontwikkeling vatbaar blijken te zijn. Een volledig leerplan kan nog niet vastgesteld worden, omdat ondervinding moet leren hoe de verdeling van de leerstof moet zijn over de klassen en hoeveel leerstof in een bepaald tijdsbestek met zulke kinderen behandeld kan worden. Het eerste leerjaar wordt gebruikt om de leerling geschikt te maken voor het ontvangen van onderwijs, hem aan de orde te laten wennen, aan aandachtsoefeningen en aan zintuigontwikkeling te doen.

Een moeilijk punt bij de opvoeding van achterlijke kinderen is de manier waarop men hen zelfstandig en onafhankelijk moet maken. De omstandigheden leiden ertoe dat zij al snel een gevoel van minderwaardigheid zullen krijgen en alle zelfvertrouwen zullen verliezen. 'De opvoeder dale daarom tot hen af, om ze door zijne kracht op te heffen en dat door rechte kinderlijkheid, zonder ooit kinderachtig te worden' (Wijhe, 1899). Van ditzelfde soort optimisme getuigt ook de commissie uit

de Geneeskundige Raad voor Zuid-Holland. Uit ervaring met achterlijke kinderen wordt de mening gelogenstraft, dat het achterlijke kind onverbeterlijk is en uit hoofde hiervan al het werk aan dit kind besteed als nutteloos verspilde arbeid gerekend wordt. Ook achterlijken hebben scholing nodig om ze in staat te stellen later in de maatschappij een zelfstandig leven te leiden 'in plaats van dieper weg te zinken in de duisternis van geestelijke verstomping' (Bijl. 34e Verg. COO, 1903, 7). De commissie beveelt dan ook aan, gezien de leerplichtwet, een krachtige stoot te geven aan de organisatie van de opleiding van de achterlijke kinderen. Coëducatie met normale leerlingen wordt afgekeurd. Een goed ingerichte hulpschool kan beter beantwoorden aan de vele eisen, die de opleiding van het achterlijke kind met zich meebrengen. Een samenwerking tussen medicus en pedagoog is daarbij een eerste vereiste. 'Alleen verdeling van arbeid tusschen deze beiden kan hier vruchtbare resultaten afwerpen. De medicus om een somatisch-psiatriesch toezicht te houden; de pedagoog om uit te vinden welke eischen elk kind individueel aan een pathologische paedagogie stelt. Het grondbeginsel van elke behandelingsmethode, zoowel op medisch als op paedagogisch gebied, moet zijn: zoo weinig mogelijk generaliseren, zooveel mogelijk individualiseren!' (Bijl. 34e Verg. COO, 1903, 9).

Köhler is het eens met deze geneeskundige commissie, die voor de opleiding van achterlijke leerlingen als regel de hulpschool en bij uitzondering de hulpklas bepleit. Op de school voor achterlijke leerlingen moet de leerstof zo aanschouwelijk mogelijk aangeboden worden. Want er moet op heldere voorstellingen voortgebouwd kunnen worden.

Een andere, belangrijke zaak is de zedelijke opvoeding. Vooral in de kleinere klassen kan zij veel meer persoonsgericht zijn. Driftige en op-

vliegende gedragingen van de leerlingen moeten worden gekalmeerd en meer beheerst. De neiging tot diefstal moet worden 'behandeld'. Ook moet gelet worden op reinheid van het lichaam en zorg voor kleding. Achterlijke leerlingen behoeven niet meer aanleg tot het verkeerde te tonen dan normale kinderen. Eerstgenoemden houden verder erg veel van hun onderwijzers.

Köhler vindt dan ook de persoonlijkheid van de onderwijzer belangrijk. Ervaren onderwijzers hebben zijn voorkeur. Zij bezitten de gave aanschouwelijk onderwijs te geven, een groot geduld te hebben en met opgewektheid en toewijding hun werk te doen.

Een nieuw gezichtspunt in de zorg voor achterlijke leerlingen, geïntroduceerd door Köhler, is de zogenaamde nazorg. De leerlingen moeten na het verlaten van de school in het oog gehouden worden. Verhinderd moet worden dat ze in een verkeerde omgeving terecht komen. Er moet nagegaan worden of ze zich goed gedragen in hun betrekking. In Rotterdam is er een commissie van dames opgericht, die de oud-leerlingen thuis opzoekt en zich zoveel mogelijk van de situatie op de hoogte stelt.

Na een aantal jaren met het stelsel van de afzonderlijke klassen voor achterlijke leerlingen te hebben gewerkt, stelt Köhler in een bijlage aan de Commissie van Toezicht op het lager onderwijs de starheid ervan aan de orde. Een leerling die niet goed kan meekomen en voor wie plaatsing in een lagere klas beter zou zijn, kan niet teruggezet worden. Een ander bezwaar is, dat bij de toelating er zeer streng op gelet moet worden, dat diè kinderen bij elkaar gezet worden die ongeveer gelijk in leeftijd, ontwikkeling en intelligentie zijn. Anders is het voor de leerkracht na verloop van tijd geen werkzame situatie meer. Want een klas in groepen verdelen en elke groep afzonderlijk onderwijzen is bij achterlijke kinderen een onmogelijkheid. Daardoor worden

bij toelating kinderen die bij een betere organisatie wel aangenomen zouden worden, afgewezen. Duidelijk en helder herhaalt Köhler zijn mening, dat een goed georganiseerde school, waar een geregelde toelating (liefst elk jaar) kan plaatsvinden, te verkiezen is boven het klassenstelsel. Pas in een afzonderlijke school is een goede klassenindeling naar de aard van de leerlingen mogelijk. Hiermee bedoelt Köhler het volgende: Achterlijke leerlingen kunnen grofweg in twee groepen onderscheiden worden – die ieder een bepaalde pedagogische aanpak nodig hebben – namelijk de zeer levendige, die bedaard en kalm behandeld moeten worden en de apathische, die juist aangevuurd moeten worden.

Het meest ideale is voor hem een achtklassige school in het centrum van de stad (ongeveer 150 leerlingen), waarvan de vier laagste klassen elk 16, de 5e en 6e klas elk 20 en de 7e en 8e klas elk 24 leerlingen. Het onderwijzend personeel moet een toelage op hun salaris hebben, omdat zij kansen op promotie binnen het lager onderwijs opgeven. Vreemde talen moeten zij kennen, om de buitenlandse literatuur over achterlijke kinderen te kunnen lezen. Een bekwaamheid in bordtekenen en handenarbeid vindt hij ook een vereiste. Een eigen speciaal leerplan is

nodig. Köhler wil ruime schoollokalen, verstelbare banken, een ruim lokaal voor gymnastiek oefeningen dat tevens dienst doet als speellokaal. Een handenarbeidlokaal en een schooltuin staan ook op zijn verlanglijstje. En tot slot pleit Köhler voor herhalingsonderwijs.

4 Nabeschouwing

Köhlers betekenis voor het zwakzinnigenonderwijs in Rotterdam ligt voornamelijk in het opzetten van betere onderwijsmogelijkheden en zorg voor achterlijke leerlingen. Coëducatie tussen 'normalen' en 'achterlijken' wordt niet meer wenselijk geacht, aangezien de laatste de voortgang van het onderwijs belemmeren. Bovendien zijn achterlijke leerlingen vaak het mikpunt van spot, waardoor het leefklimaat er voor hen niet beter op wordt.

Naast intellectuele acht Köhler ook zedelijke vorming belangrijk. De achterlijke leerling moet gesocialiseerd worden wat betreft drift, neiging tot stelen en reinheid van lichaam en kleding om later maatschappelijk niet te derailen. In dit kader moeten zijn activiteiten met betrekking tot herhalingsonderwijs en nazorg gezien worden.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Bronnen

Bijlage van de Notulen van den Raad der Gemeente Rotterdam, 9 mei 1895, nr. 342c (Brochure Van Rijckevorsel, Een schoolbezoek te Brunswijk, februari 1894), Gemeentearchief Rotterdam.

Bijlage 'Het onderwijs voor achterlijke kinderen' bij 34e vergadering van de Commissie voor het Openbaar Onderwijs te Rotterdam, 10 oktober 1903. NSA Onderwijs, nr. 104, agenda's en notulen van de Commissie voor het Openbaar Onderwijs te Rotterdam, 1903, Gemeentearchief Rotterdam.

Bijlage van de Notulen van den Raad der Gemeente Rotterdam, 23 november 1906, nr.

1634a-e, Gemeentearchief Rotterdam.

Handelingen van de Gemeenteraad van Rotterdam, 1895 (zittingen 9 mei (p. 88) en 27 juni (p. 128-134); 1906 (p. 490-496), Gemeentearchief Rotterdam.

Ingekomen Missiven van B.&W., 1894 (nr. 1645, nr. 3568), 1897 (nr. 10868), 1899 (nr. 6690, nr. 9767, nr. 10848), 1903 (nr. 6718), 1905 (nr. 1763, nr. 7930), 1906 (nr. 5750, nr. 6224, nr. 6990), 1908 (nr. 2038), 1909 (nr. 3953), Gemeentearchief Rotterdam.

Missiven van de Commissie voor het Openbaar Onderwijs, 1894 (nr. 497), 1895 (nr. 21), Gemeentearchief Rotterdam.

Missive van de Commissie van Toezicht op

het Lager Onderwijs, 14 maart 1894, nr. 632, Gemeentearchief Rotterdam.

Rapport van D. Köhler aan de Commissie van Toezicht op het Lager Onderwijs, 27 februari 1905 (Bijlage bij Ingekomen Missiven B&W, 1905, nr. 1763), Gemeentearchief Rotterdam.

Verslag van het bezoek aan de scholen voor achterlijke kinderen te Brunswijk, Leipzig en Keulen door D. Köhler. Geadresseerd aan Commissie voor het Openbaar Onderwijs, 20 februari 1893 (bijlage 342g Notulen Raad der Gemeente, 9 mei 1895), Gemeentearchief Rotterdam.

Verslagen der Subcommissie A over het schoolbezoek, 1896-1899, 1905. Ingekomen stukken bij de Commissie van Toezicht op het Lager Onderwijs te Rotterdam, 1896-1905, Gemeentearchief Rotterdam.

Literatuur

Haan, C. de, & Köhler, D. (1918). *Tijdschrift Pais*, 4, 2 Maart 1918.

Laponder, C. A. (1982). 'Anderszijn en toch mee-willen doen. Segregatie, integratie, emancipatie: een antropologische analyse van de geschiedenis van het openbaar onderwijs aan achterlijke kinderen in Rotterdam in de periode 1896-1913'. Doctoraal scriptie vakgroep IPAW. Utrecht: RUU.

Wijhe, M. van (1899 & 1900). Achterlijke kinderen. *Christelijk Schoolblad*. 's-Gravenhage, 6e jg., 13 oct. 1899; 5 en 26 jan. 1900.

Wijhe, M. van (1902). *Achterlijke kinderen*. Amsterdam.

ADRES VAN DE AUTEUR

---

drs. C. Bosma,
Sportlaan 47, 2806 HB Gouda.